

हेमंतकुमार - भाग ३

'नागिन'मुळे ते खऱ्या अर्थाने प्रसिध्दीच्या झोतात आले. ह्या चित्रपटात कल्याणजी यांनी व्हायोलिन वाजवले आणि बीनवर संगीत आधारण्यात आले. त्यानंतरची वर्षे म्हणजे हिंदी चित्रपटसंगीताचे सुवर्णयुगच होते. त्या काळात हेमंतकुमारनी कित्येक अविस्मरणीय गाणी तयार केली, ते स्वतः काही गाणी गायले आणि आता ते बड्या बड्या गायकांच्या आणि संगीतकारांच्या पंक्तीत अगदी बहुमानाने विराजमान झाले. आता यश त्यांच्या मागे धावू लागले होते. आणि त्यांनी 'हेमंत-बेला प्रॉडक्शन्स' ही कंपनी स्थापन केली आणि त्याद्वारे 'नील आकाशेर नीचे' हा बंगाली चित्रपट काढला. त्यानंतर त्यांनी 'गीतांजली प्रॉडक्शन्स' ही संस्था सुरू केली आणि ह्या बॅनरखाली प्रथम 'बीस साल बाद' हा कोल्हापूरमध्ये चित्रित केलेला चित्रपट, नंतर 'कोहरा', 'फरार', 'बीवी और मकान', 'खामोशी', 'राहगीर' आणि 'बीस साल पेहले' अशा कित्येक चित्रपटांची निर्मिती केली. परंतु आता हळू हळू त्यांचे पूर्वीचे भरभराटीचे दिवस पालटू लागले होते. त्यामुळे जाणकारांची प्रशंसा आणि व्यावसायिक यश या दोहोंतही हळूहळू घट होऊ लागली. हेमंत यांचे लक्ष जास्त करून निर्मितीक्षेत्राकडे वळले आणि प्रवासाचा तोच सिलसिला परत सुरूच राहिला. हेमंतकुमार यांच्या आयुष्यात आता सुखाचे प्रमाण थोडे थोडे कमीच होऊ लागले - खास करून प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे सर्वच गोष्टींवर परिणाम होऊ लागला.

हेमंतकुमार जेव्हा कोडाईकॅनाल येथे 'कोहरा'चे वित्रीकरण करत होते, तेव्हा तेथील एक डॉ. घोष यांनी त्यांना 'स्लिप डिस्क'च्या आजारावर उपचार करून बरे केले, पण त्यांची दुखी मात्र कायमची गेली नाही. नंतर त्यांच्या हृदयाच्या नियमित गतीसाठी त्यांच्या शरीरात पेसमेकर बसविण्यात आला. उच्च रक्तदाब आणि मधुमेह सोबत होतेच. परिस्थिती एकंदरीत खराबच होती. शिवाय कामातही तसे म्हणण्यासारखे यश मिळत नसल्याने औदासिन्य येणे स्वाभाविकच होते. ह्या दरम्यान गृहकलह चालूच होते आणि त्यामुळे ते मुंबई आणि चित्रपट या दोहोंपासून लांबच राहणे पसंत करीत. पुन्हा कलकत्ता येथेच त्यांचे वास्तव्य होऊ लागले आणि ह्या लेखाच्या सुरुवातीला सांगितल्याप्रमाणे, कलकत्ता येथेच त्यांचे निधन झाले.

त्यांचा मुलगा जयंतो आणि मुलगी राणू हे दोघेही अशा ना तशा प्रकारे संगीताशी निगडीत आहेत. पूर्वी सुबत्तेच्या दिवसांत ते सर्वजण एकत्र राहत त्या खार येथील 'गीतांजली' बंगल्यात आता जयंतोचा रेकॉर्डिंग स्टुडिओ आहे. राणूने थोडी-बहुत गाणी म्हटली, पण आताशी ती दूरदर्शनच्या संगीताच्या स्पर्धेत परीक्षक म्हणून अधून मधून दिसते. मी त्या दोघांनाही विचारलं की तुमचे वडील गायक म्हणून अधिक चांगले होते की संगीतकार म्हणून ? तुम्ही त्यांना गायक म्हणून श्रेष्ठ समजता की संगीतकार म्हणून हे सांगू शकाल का ? खरंतर ही अशी निवड करणे हे फारच अवघड काम आहे. पण दोघांच्या मते ते गायक म्हणूनच अधिक चांगले होते. आपल्यापैकी बऱ्याच जणांना त्यांचे हे मत जरूर पटेल.

घरबसल्या आपण सहजच विचार करतो की हेमंतदा इतके सुरेख गात असताना त्यांना संगीतरचना कराव्या असे का वाटले असेल ? तसं असेल तर इतरांना गायला दिलं पाहिजे होतं. आणि त्यात भर म्हणून चित्रपट निर्मिती ! एवढ्या चौफेर गोष्टी करायला त्यांना कोण भाग पाडत असेल ? दैव की त्यांचा स्वभाव ? ह्या सर्वांचा ताण अर्थातच त्यांच्यावर पडला. त्यात सततचा प्रवास होताच. ह्या सर्वांचा त्यांच्यावर विपरित परिणाम झाल्याशिवाय कसा राहिल ?

'बीस साल' प्रदर्शित झाल्यानंतर साठच्या दशकात मित्रांबरोबर मी दोनदा 'गीतांजली' बंगल्यावर गेलो होतो. हेमंतदांची सही असलेले फोटो घेण्याचा आणि अर्थातच त्यांना भेटण्याचा उद्देश होता. त्यावेळी ते एकमजली घर प्रसन्न आणि सदैव माणसांनी गजबजलेले असे. झुंबरांचा प्रकाश, हास्याचे फवारे, संगीत, पाहुणे-रावळे, मिठाई, चहा, लोकांचे आणि गाड्यांचे येणे-जाणे असे प्रसन्न वातावरण असे.

सदतीस वर्षांनंतर ते संपूर्ण चित्र पालटून गेले. आता तिथे कुणीही नाही. जयंतो आणि राणू जवळच कुठेतरी राहतात. सकाळी सुध्दा घराचा आतला भाग काळोखी होता. तळमजल्यावर देखील दिवे नव्हते. कुणासाठी लावणार दिवे ? इथेही कुणी राहत नाही. फक्त एक आळसावलेला शिपाई ऑफिसजवळ दिसला. त्याच्या जवळच मागे एक भिंत होती. तिच्या मागे एक कॉरिडॉरसारखी जागा होती. जिथे कॅनमधून सुटून बाहेर आलेली चित्रपटांची रीळे होती. अजून पुढे एक खोली दिसत होती आणि संपूर्ण बंगल्यातील ती एकच खोली अशी आहे की तिथे काही हालचाल दिसली. वापरलेल्या गाड्यांचे सेल्स ऑफिस तिकडे होते आणि ते कुणातरी बाहेरील व्यक्तीकडून चालविण्यात येत असे. या बंगल्यात जयंतोचा रेकॉर्डिंग स्टुडिओ आहे, पण मला तो कुठे आहे ते कळलं नाही.

हेमंत यांचा दिवाणखाना जिथे आहे तिथे पहिल्या मजल्यावर गेलो. अभ्यागतांचे हे जिव्हाळ्याचे ठिकाण होते. आता येथे झुंबरे दिसत नाहीत, लोकांचे आवाज ऐकू येत नाहीत, संगीताचा नाद नाही.

आहे ते फक्त एक जेवणाचे टेबल, सोफा, बाल येशूला घेतलेले मदर मेरीचे चित्र आणि काही गणेशमूर्ती - सगळे मूक साक्षीदार. त्यांनी इथल्या सगळ्या घडामोडी पाहिल्या असणार.

गायक म्हणून त्यांच्या गाण्यांची एक छोटीशी सूची -

Song	Film	Composer
Aa gup chup gup chup (with Sandhya Mukherji and chorus)	Sazaa	SD Burman
Yaad kiya dil ne kahan (with Lata)	Patita	SJ
Kaise koi jeeye	Baadbaan	Timir Baran, SK Pal
Rula kar chal diye ik din	Badshah	SJ
Aa neele gagan tale (with Lata)	Badshah	SJ
Tere dwaar khada ik jogi	Nagin	Self
O zindagi ke denewale (chorus backed)	Nagin	Self

Song	Film	Composer
Zameen chal rahi, aasman chal	Pehli Jhalak	C Ramchandra
Chandan ka palna (with Lata)	Shabab	Naushad
Na yeh chaand hoga	Shart	Self
Main gareebon ka dil hoon	Aab-e-Hayat	Sardar Malik
Jai jagdish hare (with Geeta Dutt)	Anand Matth	Self
Teri duniya mein jeene se	House No 44	SDBurman
Chup hai dharti, chup hain chand	House No 44	SDBurman
Nain so nain naahin milao (with Lata)	Jhanak Jhanak Payal Baje	Vasant Desai
Dil ki umangen hain jawan (with Geeta Dutt & Thakur)	Munimji	SD Burman
Yeh mehfil sitaron ki (with Asha)	Arab Ka Saudagar	Self
Chali gori pee ke milan ko chali	Ek Hi Rasta	Self
Sawnle salone aaye din bahar (with Lata)	Ek Hi Rasta	Self
Yeh mast nazar shokh ada (with Geeta)	Bandi	Self
Chhupa lo yoon dil mein (with Lata)	Mamta	Roshan
Aye dil, ab kahin na ja	Bluff Master	KA
Hai yeh duniya kaun si aye dil	Sailaab	Mukul Roy
Aaa, aa ja, aaja jaan-e-wafa (with Lata)	Shirin Farhad	S Mohinder
Yeh hansta hua kaarwan (with Asha)	Ek Jhalak	Self
Aa ja zara mere dil ke sahare (with Geeta & chorus)	Ek Jhalak	Self
Gori chori chori jana buri baat hai	Ek Jhalak	Self
Tum aur hum, bhool ke gham (with Geeta)	Fashion	Self
Woh khushnasib hain jinko yahan	Hill Station	Self
Jaane woh kaise log the jinke	Pyaasa	SD Burman
Bedard zaamana tera dushman hai to	Mehndi	Ravi
Insaaf ki dagar pe bachho dikhaao (with chorus)	Ganga Jamuna	Naushad
Ganga aaye kahan se	Kabuliwala	Salil Choudhary

Song	Film	Composer
Tumhin mere meet ho (with Suman)	Pyase Panchhi	KA
Na tum humen jaano	Baat Ek Raat Ki	SD Burman
Zara nazron se kehdo ji	Bees Saal Baad	Self
Beqarar kar ke humen	Bees Saal Baad	Self
Zindagi kitni khoobsurat hai	Bin Baadal	
	Barsaat	Self
Jagat bhar ki roshni ke liye	Harishchandra	LP
	Taramati	
Raahi tu mat ruk jana	Door Gagan Ki	
	Chhaon Mein	Kishore
Raah bani khud manzil	Kohra	Self
Yeh nayan dare dare	Kohra	Self
Log peete hain ladkhadate hain	Faraar	Self
Ya dil ki suno duniya walo	Anupama	Self
Bas ek chup si lagi hai	Sannata	Self
Tum pukaar lo	Khamoshi	Self
Mujhko tum jo mile (with Geeta)	Detective	Mukul Roy
O neend na mujh ko aaye (with Lata)	Post Box 999	Kalyanji- Virji Shah
Hai apna dil to awara	Solvan Saal	SD Burman
Yeh jhoomte nazaare (with Lata)	Nayee Rahen	Ravi
Din raat badalte hain	Nayee Rahen	Ravi
Chaandi ke chand tukdon ke liye	Satta Bazaar	KA
Tumhen yaad hoga (with Lata)	Satta Bazaar	KA
Lehron pe leher (with Nutan)	Chhabili	Snehal Bhatkar
Yaad aa gayeen woh nashili nigahen	Manzil	SD Burman
Yeh raat yeh chaandni phir kahan	Jaal	SD Burman
Darshan do Ghanshamnath (with Manna Dey, Sudha)	Narsi Bhagat	Ravi

Now Hemant Kumar the composer.

Song	Singer	Film
Aao bachho tumhen dikhayen	Pradeep & Chorus	Jagruti
Hum laaye hain toofan se	Rafi	Jagruti
Man dole mera tan dole	Lata	Nagin

Song	Singer	Film
Sun ri sakhi mohe sajna bulaye	Lata & chorus	Nagin
Jadugar saiyyan	Lata	Nagin
Mera dil yeh pukare aaja	Lata	Nagin
Meri taqdeer ke maalik	Lata	Shart
Na ye chand hoga	Geeta Dutt	Shart
Kahaan le chale ho, bata do	Lata	Durgeshnandini
Dil chhed koi ayesa naghma	Lata	Inspector
Chup ho ja, ameeron ke yeh	Kishore Kumar	Bandi
Chhup gaya koi re door se	Lata	Champakali
Nayee manzil, nayee rahen	Lata	Hill Station
Pehle paisa phir Bhagwaan	Rafi	Miss Mary
Yeh mard bade dilsard	Rafi/Lata	Miss Mary
O raat ke musafir chanda zara	Lata & Rafi	Miss Mary
So gaya sara zamana	Lata	Miss Mary
Gumsum sa yeh jahan	Geeta & Hemant	Duniya Jhukti Hai
Kashti ka khamosh safar hai	Kishore & Sudha	Girl Friend
Aaj rona pada to samjhe	Kishore	Girl Friend
Kahin deep jale kahin dil	Lata	Bees Saal Baad
Sapne suhane ladakpan ke	Lata	Bees Saal Baad
Meri baat rahi mere man mein	Asha	Sahib Bibi Aur Ghulam
Saqiya aaj mujhe neend nahin	Asha, chorus	Sahib Bibi Aur Ghulam
Bhanwra bada nadaan re	Asha	Sahib Bibi Aur Ghulam
Na jao saiyyan chhuda ke	Geeta	Sahib Bibi Aur Ghulam
Jhoom jhoom dhalti raat	Lata	Kohra
Sara mora kajra churaya tu ne	Rafi & Aarti Mukherjee	Do Dil
Dil-e-nadaan ko sambhaloon to	Lata	Faraar
Dheere dheere machal	Lata	Anupama
Kuchh dil ne kaha	Lata	Anupama
Ya dil ki suno duniya walo	Hemant	Anupama
Hawaon pe likh do hawaon	Kishore	Do Dooni Chaar
Hamne dekhi hai un ankhon ki	Lata	Khamoshi
Woh shaam kuchh ajeeb thi	Kishore	Khamoshi
Tum pukaar lo	Hemant	Khamoshi

हेमंतकुमार रबिंद्र संगीताचे प्रचंड भोक्ते होतेच, पण त्यांचा शास्त्रीय संगीताचा पायाही भक्कम होता. म्हणून त्यांची अशा प्रकारच्या संगीतावर आधारलेली गाणी पाहूया, त्यातली काही वरच्या यादीत दिलेली असली तरी -

'चली गोरी पीसे मीलन को चली' ('एक ही रास्ता'/राग भैरवीवर आधारित), 'दिल छेड कोई ऐसा नगमा' ('इन्स्पेक्टर'/जौनपुरी), 'मेरा दिल ये पुकारे आज' ('नागिन'/किरवानी), 'सुन री सखी मोहे सजना बुलाये' ('नागिन'/पहाडी), 'ब्रिंदाबन का क्रिश्न कन्हैया' ('मिस मेरी'/पहाडी), 'न जाओ सैय्या' ('साहिब बीबी और गुलाम'/पिलू), 'कही दीप जले कही दिल' ('बीस साल बाद'/शिवरंजनी), 'ओ जिंदगी के देनेवाले' ('नागिन'/भोपाली तोडी), 'सुन रसिया, मन बसिया' ('नागिन'/तोडी).

असे होते हेमंतकुमार !

(समाप्त)

- माणक प्रेमचंद

('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून)

NOTE:Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least.

'Yesterday's Melodies Today's Memories' is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand, the author, has also recently written another music book called Musical Moments From Hindi Films, celebrating 75 years of sound (and music) in Hindi Films. To buy the books, you may go to jharnabooks@yahoo.com, and to write to the author, the email address is manekpremchand@gmail.com